

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده هنر و معماری، گروه ارتباط تصویری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: تصویرسازی

عنوان:

بررسی دیداری نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی

استاد راهنما:

دکتر خشیایار قاضی زاده

استاد مشاور:

نادرموسوی فاطمی

پژوهشگر:

راضیه هندی

تابستان ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم

برای همسرم؛ محمود

با سپاس و احترام

تشکر و قدردانی

با احترام، مراتب قدردانی خود را به محضر

استاد راهنمای گرامی، جناب آقای دکتر خشایار قاضی زاده

استاد مشاور گرامی، جناب آقای نادر موسوی فاطمی

استاد گرانتقد، جناب آقای علیرضا گلدوزیان

استاد گرانتقد، جناب آقای پژمان رحیمی زاده

و استاد فرهیخته، جناب آقای دکتر محمدرضا ریاضی

تقدیم می‌دارم.

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب راضیه هندی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تصویر سازی

با شماره دانشجویی ۸۸۰۸۳۸۶۱۹ اعلام می نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان نامه

با عنوان: بررسی دیداری نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی

حاصل کار پژوهشی خود بوده و چنانچه دستاوردهای پژوهشی دیگران را مورد استفاده قرار داده باشم، طبق ضوابط و رویه های جاری، آنرا ارجاع داده و در فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده ام. علاوه بر آن تاکید می نمایم که این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح، پایین تر یا بالاتر ارائه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدینوسیله متعهد می شوم، در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام توسط دانشگاه، بدون کوچکترین اعتراض آنرا بپذیرم.

تاریخ و امضاء

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	فصل اول - کلیات طرح
۳	۱-۱ بیان مساله تحقیق .....
۵	۲-۱ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن .....
۶	۳-۱ هدفهای تحقیق .....
۶	۴-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق .....
۷	۵-۱ چهارچوب نظری تحقیق .....
۷	۶-۱ روش تحقیق .....
۸	۷-۱ پیشینه پژوهش .....
۱۱	۸-۱ روش گرد آوری اطلاعات .....
۱۱	۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات .....
۱۱	۱۰-۱ واژه‌های کلیدی .....

فصل دوم - گذری بر دوران سلجوقی

مقدمه

۱۴	۱-۲ خاستگاه و پیشینه سلجوقیان .....
۱۸	۲-۲ مناسبات سیاسی و اجتماعی .....

۲۲	.....	۳-۲ اوضاع اقتصادی
۲۵	.....	۴-۲ اوضاع مذهبی
۲۹	.....	۵-۲ مسائل فرهنگی (آثار ادبی)
۲۹	.....	۶-۲ آثار ادبی قبل از سلجوقیان
۳۲	.....	۷-۲ آثار ادبی دوران سلجوقیان

فصل سوم - بررسی نقش انسان و پرنده در هنرهای دوره سلجوقی

مقدمه

۳۸	.....	۱-۳ سفالگری و کاشیکاری
۳۹	.....	۱-۱-۳ سفالینه نقش کنده
۴۹	.....	۲-۱-۳ سفالینه چند رنگ نقش کنده مخطط آذربایجان
۵۳	.....	۳-۱-۳ سفالینه های محلی - سفالینه شالوه کردستان
۴۸	.....	۴-۱-۳ سفالینه های منقوش ساری
۵۹	.....	۵-۱-۳ سفالینه نقش کنده و منقوش آمل
۶۱	.....	۶-۱-۳ سفالینه های ری
۶۴	.....	۷-۱-۳ سفالینه های منقوش زرین فام
۶۵	.....	۸-۱-۳ سفالینه سبک زرین فام یادمانی ری
۷۰	.....	۹-۱-۳ کاشی های منقوش زرین فام
۷۱	.....	۱۰-۱-۳ سفالینه های منقوش زرین فام چند رنگ
۷۲	.....	۱۱-۱-۳ سفالینه منقوش چند رنگ روی لعاب

- ۳-۱-۱۲ کاشی زرین فام کاشان ۷۸
- ۳-۲ فلز کاری ۸۲
- ۳-۳ نگارگری ۹۶
- ۳-۴ پارچه بافی ۱۰۳
- ۳-۵ دیوارنگاری ۱۱۷

فصل چهارم- بررسی جایگاه انسان و پرنده در ادبیات عرفانی منطق الطیر عطار

مقدمه

- ۴-۱ زندگینامه شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری ۱۲۴
- ۴-۲ اندیشه های عرفانی عطار ۱۲۵
- ۴-۳ وحدت وجود از دیدگاه ابن عربی ۱۲۹
- ۴-۴ ساختار روایت در منطق الطیر ۱۳۱
- ۴-۴-۱ داستان جامع اصلی ۱۳۲
- ۴-۵ ویژگیهای شخصیت ها ۱۳۷
- ۴-۶ مفهوم پرنده در ادبیات عرفانی (منطق الطیر) ۱۴۰
- ۴-۷ زبان مرغان ۱۴۴
- ۴-۸ انسان از دیدگاه عطار ۱۵۷

فصل پنجم- تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق

مقدمه

- ۵-۱ جنبه های زیبا شناختی نقش انسان و پرنده ۱۶۹

- ۱۷۰..... ۱-۱-۵ پرنده استعاره ای از روح و جان
- ۱۷۱..... ۲-۱-۵ نقوش انسانی
- ۱۸۸..... ۲-۵ گزارش کار عملی
- ۱۹۰..... ۱-۲-۵ مجمع مرغان
- ۱۹۱..... ۲-۲-۵ گفتگوی همد با پرندگان
- ۱۹۲..... ۳-۲-۵ حکایت سیمرغ
- ۱۹۳..... ۴-۲-۵ شور و اشتیاق مرغان
- ۱۹۴..... ۵-۲-۵ حکایت بلبل
- ۱۹۵..... ۶-۲-۵ حکایت طوطی
- ۱۹۶..... ۷-۲-۵ حکایت طاووس
- ۱۹۷..... ۸-۲-۵ حرکت مرغان به سوی سیمرغ
- ۱۹۸..... ۹-۲-۵ وادی عشق
- ۱۹۹..... ۱۰-۲-۵ سی مرغ

فصل ششم - نتیجه گیری و پیشنهادها

مقدمه

- ۲۰۱..... نتیجه گیری
- ۲۰۳..... پیشنهادها
- ۲۰۵..... فهرست منابع و مآخذ

چکیده

هنر تصویری دوره سلجوقی به دلیل جذابیت‌های ویژه اش همواره مورد توجه هنرمندان و پژوهشگران قرار داشته است.

پژوهش حاضر نیز با هدف شناسایی جنبه‌های زیباشناختی و عناصر دیداری نگاره‌های انسان و پرنده در هنر سلجوقی با تمرکز بر عناصر دیداری مربوط به آنها نظیر: خط، شکل، رنگ، بافت، ترکیب بندی، زاویه دید، محتوای اثر، بیان داستانی و پی‌آیند تصاویر انجام گرفته است. بطوریکه جنبه‌های آشکار و پنهان عناصر دیداری تصویر سازی در هنر سلجوقی و ظرافت‌های مربوط به آن دوره آشکار گردد. و نیز جنبه‌های زیبایی‌شناختی استفاده از نگاره‌های پرندگان در حکایات نغز منظومه منطق الطیر بعنوان یکی از شاهکارهای مثنوی تمثیلی عرفان اسلامی که روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار میباشد، تبیین شود.

این پژوهش از طریق بررسی شرایط تاریخی، اقتصادی، مذهبی و فرهنگی، مناسبات سیاسی و اجتماعی و نیز تجزیه و تحلیل و آنالیز آثار به روش توصیفی، و تحلیل محتوا در منابع قابل دسترس با دیدگاهی نمادپردازانه و تصویرسازانه انجام گرفته است.

نتایج بررسی نشان می‌دهد که نقش انسان و پرنده در هنر سلجوقی جنبه‌های زیباشناسی خاص خود را در نوعی ساده سازی و بیان هندسی ارائه میکند. بطوریکه عناصر بصری نظیر: خط، شکل، رنگ در ترکیب با هم نشان دهنده ویژگیها و ظرافت‌های هنری درونگرا و بی‌پیرایه می‌باشند. در این هنر رنگها غنی و قوی و نقش‌ها دارای کیفیتی اسطوره‌ای و حماسی هستند، خطوط محکم و در عین حال با نرمی و قوس ملایم دیده می‌شود.

در مجموع میتوان گفت: نیت هنرمند سلجوقی انتقال واقعی پیکره است، که به صورت دو بعدی و قرینه سازی همراه با کاربرد وسیع تصویر و پیکره موجب پرمایگی و غنای تزئین میشود.

واژه‌های کلیدی

نگاره انسان و پرنده - روایت‌گری تصویری - هنر سلجوقی

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مساله تحقیق

آدمیزاد هزاران سال پیش دریافت که می تواند به کمک ابزار تصویر مفاهیم را بهتر منتقل کند. تصویرسازی در طول تاریخ چیزی جز روایت گری تصویری یا داستان پردازی تصویری نبوده که با داستان سرایی مکتوب در قبل از پیدایش خط (دوران پارینه سنگی و میان سنگی) بصورت نقاشی های جادویی در غارها شروع شد و سپس به تدریج در دوران نوسنگی با ظهور هسته های اولیه زندگی اجتماعی انسان و نیز پیدایش تمدن های اسطوره ای، توتم های افسانه ای، کتیبه های سنگی و حماسه ها شکل می گیرند.

هنر تصویر گری را می توان پیوند میان نقاشی و گرافیک و نیز ادبیات مرتبط با آن دانست. ولی ویژگیهای تصویر گری در بیان داستانی و پی آیند تصویرها به دنبال یکدیگر از رگه های پیدا و ناپیدا در هنر نقاشی برخوردار است. بدین ترتیب هنر تصویرگری همواره وامدار هنر نقاشی و تاریخ سپری شده بر آن بوده است. از طرف دیگر در هنر جهانی تصویر سازی از چند و چونی کاوشگرانه برخوردار است؛ ساده سازی، خلاصه نگاری و نشانه شناسی های تصویری فرآیندی است که حضور گرافیک را در تصویر سازی در پی دارد و جستن رگه های تاریخی و نموده های هنری آن رویکردی است که بدون شک برای هر تصویرگر خلاق، جستجوگر و پیش نگر یک نیاز نخستین به شمار می رود.

نکته دیگر آن است که بررسی رویکرد هنری - تاریخی به تصویرگری از گذار بررسی ویژگی های داستانی به تصویر و کندوکاو زیبایی شناسانه آن در تاریخ هنر می گذرد، پیامد

چنین گذاری بدون شک به پیدایش، نگاه نوگرا، علمی، اندیشه ورز و پرجستجوی تصویرگر خواهد انجامید و او را در رسیدن به نمادهای تصویری زیبا، تازه و دلنشین یاری می کند.

مسئله اصلی در این پژوهش شناسایی جنبه های زیبا شناختی نگاره های انسان و پرنده در هنر دوره سلجوقی با تمرکز بر عناصر دیداری مربوط به آنها نظیر: خط، شکل، رنگ، بافت، ترکیب بندی، زاویه دید، محتوای اثر، بیان داستانی و پی آیند تصویر های مرتبط با این دوره است. این پژوهش تلاشی برای دریافت جنبه های آشکار و پنهان نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی و ظرافت فراوان مربوط به آن از طریق مطالعه و بررسی های کتابخانه ای و میدانی آثار و منابع قابل دسترس، تجزیه و تحلیل و آنالیز آنها با دیدگاهی نمادپردازانه و تصویرسازانه است بطوریکه جنبه های زیبایی شناسی و ویژگی عناصر دیداری مربوط به هنر سلجوقی در رابطه با نگاره های انسان و پرنده به منظور تصویرسازی حکایات نغز منظومه منطق الطیر عطار بعنوان یکی از شاهکارهای مثنوی تمثیلی عرفان اسلامی و روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار آشکار گردد و در نمونه کارهای عملی که براساس این دریافتها تصویر سازی خواهد شد، مورد استفاده قرار گیرد. چرا که نماد بخش مهمی از ادبیات ما را به خود اختصاص می دهد لذا شناخت نمادهای بکار رفته در متون مختلف و دلایل پیدایش آنها از دیدگاه عرفانی، اجتماعی، و تصویرسازی درک و فهم مفاهیم ادبیات فارسی (خصوصاً ادبیات عرفانی) را تسهیل می کند.

۱-۲ اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

در هنر جهانی، تصویر سازی از چند و چونی کاوشگرانه برخوردار است. ساده سازی، خلاصه نگاری و نشانه شناسی های تصویری نیز فرآیندی است که حضور گرافیک را در تصویر سازی در پی دارد و جستن رگه های تاریخی و نمودهای هنری آن رویکردی است که بدون شک برای هر تصویرگر خلاق، جستجوگر و پیش نگر یک نیاز نخستین به شمار می رود. بررسی رویکرد هنری - تاریخی به تصویرگری از گذار بررسی ویژگی های

داستانی به تصویر و کندوکاو زیبایی شناسانه آن در تاریخ هنر می گذرد. پیامد چنین گذاری بدون شک به پیدایش، نگاه نوگرا، علمی، اندیشه ورز و پرجستجوی تصویرگر خواهد انجامید و او را در رسیدن به نمادهای تصویری زیبا، تازه و دلنشین یاری می کند.

بر این اساس تبیین عناصر دیداری و جنبه های زیبایی شناختی در تصویر سازی حکایات نغز منظومه منطق الطیر بعنوان یکی از شاهکارهای مثنوی تمثیلی عرفان اسلامی و روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار، مرهون شناخت نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی، عناصر دیداری مربوط به آنها و دلایل پیدایش آنها از دیدگاه اجتماعی و عرفانی می باشد. این پژوهش می تواند راه گشا و منبع الهام بخش مناسبی جهت تصویرسازی حکایات نغز منظومه منطق الطیر و روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار بر اساس ظرافتهای موجود در عناصر دیداری هنر سلجوقی در عصر حاضر باشد.

۳-۱ هدفهای تحقیق

هدف از این پژوهش بررسی و شناسایی جنبه های زیبا شناختی و عناصر دیداری نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی با تمرکز بر رویکردهای عناصر دیداری مربوط به آنها نظیر: خط، شکل، رنگ، بافت، ترکیب بندی، زاویه دید، محتوای اثر، بیان داستانی و پی آیند تصویر های مرتبط با این دوره است. بطوریکه جنبه های آشکار و پنهان عناصر دیداری تصویر سازی در هنر سلجوقی و ظرافت فراوان مربوط به آن دوره از طریق بررسی، تجزیه و تحلیل و آنالیز آثار و منابع قابل دسترس با دیدگاهی نمادپردازانه و تصویرسازانه آشکار گردد. و در نهایت جنبه های زیبایی شناختی استفاده از نگاره های پرندگان در حکایات نغز منظومه منطق الطیر بعنوان یکی از شاهکارهای مثنوی تمثیلی عرفان اسلامی که روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار میباشد، تبیین شود.

۴-۱ سوالات یا فرضیه های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای مورد مطالعه)

(۱) جنبه های زیبا شناختی نقش انسان و پرنده در هنر سلجوقی چیست؟

- فرض ۱- بنظر می رسد نقش انسان و پرنده با توجه به نوع ساده سازی و بیان هندسی، زمینه های زیبایی شناسی خاص خود را در هنر سلجوقی ایجاد کرده است.
- ۲) ظرافت های هنر درون گرا و بی پیرایه سلجوقی از نظر عناصر دیداری کدام است؟
- فرض ۲- بنظر می رسد عناصر بصری (شکل، خط و رنگ) در ترکیب با هم موجب ایجاد ظرافتهای هنر درون گرا و بی پیرایه سلجوقی شده است.
- ۳) آیا می توان به قواعدی خاص پیرامون تصویر گری نقش انسان و پرنده در هنر دوره سلجوقی دست یافت؟
- فرض ۳- بنظر می رسد اساس ترکیب و طراحی در هنر دوره سلجوقی بر مبنای هندسه منحنی شکل گرفته است.

۱-۵ چهارچوب نظری تحقیق

- ابتدا به بررسی اجمالی شرایط فرهنگی دوره سلجوقی پرداخته می شود تا درک عمیق تری نسبت به آن دوره ایجاد شود
- سپس به معرفی هنر و آثار هنری و زمینه های مختلف هنری در این دوره پرداخته می شود
- در نهایت با تمرکز روی آثار حاوی نقوش انسان و پرنده و ترکیبات مختلف آنها، عناصر دیداری نگاره های انسان و پرنده در هنر سلجوقی و ویژگی های آنها مشخص می شود.

۱-۶ روش تحقیق

اساس این تحقیق استفاده از روش توصیفی و تحلیل محتوا مطابق شرح زیر انجام گرفته است.

- مطالعات کتابخانه ای و جمع آوری اطلاعات از منابع قابل دسترس مربوط به هنر سلجوقی با تمرکز بر جنبه های زیبا شناختی و عناصر دیداری مربوط به آنها نظیر: خط،

شکل، رنگ، بافت، ترکیب بندی، زاویه دید، محتوای، بیان داستانی و پی آیند تصویر های پی در پی مرتبط با آنها

▪ بررسیهای میدانی در خصوص آثار برجها مانده از دوره سلجوقیان با مراجعه به موزه ها و مکانهای تاریخی مختلف کشور

▪ تجزیه و تحلیل و آنالیز اطلاعات بدست آمده از آثار و منابع قابل دسترس با دیدگاهی نمادپردازانه و تصویرسازانه

▪ دریافت جنبه های آشکار و پنهان نقش انسان و پرنده در هنر سلجوقی و ظرافت مربوط به آن

▪ تبیین جنبه های زیبایی شناختی و عظمت اسرار آمیز استفاده از نماد پرندگان در حکایات نغز منظومه منطق الطیر بعنوان یکی از شاهکارهای مثنوی تمثیلی عرفان اسلامی و روشنگر تفکر عرفانی و خداجویانه عطار

▪ ارائه نمونه های عملی تصویر سازی در خصوص بیان حکایات نغز منظومه منطق الطیر بر اساس دریافت های تحقیق

۷-۱ پیشینه پژوهش

بر اساس بررسی هایی که انجام شد مشخص گردید بصورت مستقیم در خصوص موضوع پیشنهادی پژوهشی صورت نگرفته است ولی در مورد گرافیک خط نوشته ها روی پارچه های دوره اسلامی، طراحی و رنگ آمیزی نقوش پارچه، تقابل نگاره ها و خطوط تزئینی در کتاب آرایبی دوره سلجوقی، مطالعه هنر معماری مناره های عهد سلجوقی در شهر اصفهان و نیز در خصوص نقوش سفالین دوره سلجوقی بررسی های صورت گرفته است. که سه مورد از تحقیقات صورت گرفته مطابق شرح زیر می باشد.

۱) عنوان: بررسی نقوش روایتگری در سفالینه های عصر سلجوقی تا پایان دوره ی تیموری

نام محقق: موخواه، آذر

استاد راهنما: رجیبی، محمدعلی

استاد مشاور: شیرازی، علی اصغر

چکیده: این پروژه با مطالعه و بررسی سفالینه های منقوش به خوشنویسی و تصاویری که گویا و روایت کننده داستانی در دوره های سلجوقی، ایلخانی و تیموری هستند به پرسش های اساسی همچون ویژگی مضامین ادبی دوره های مذکور، تفاوت مضامین ادبی، فراوانی مضامین ادبی، استفاده از انواع خوشنویسی در رساندن پیام و همچنین ارتباط و عدم ارتباط تصویر و نوشته بر کاشی و سفال پرداخته است.

رشته: هنر

دانشگاه: دانشگاه شاهد

سال: ۱۳۸۸

مقطع: کارشناسی ارشد

۲) عنوان عناصر و نقوش تزئینی ظروف سفالی دوره سلجوقی

نام محقق: طباطبایی، سیده ساناز

استاد مشاور: زهرا، زهرا

استاد راهنما: مسعودی امین، زهرا

چکیده: در این پژوهش سعی شده تا تقسیم بندی طبقه بندی شده ای را از انواع سفالینه های دوره سلجوقی، از نظر فن ساخت، شکل ظروف، نقوش تزئینی، رنگ ها، مضمون ها و مراکز ساخت و خصوصیات و ویژگی های تکنیکی و تزئینی منحصر به فرد این دوران ارایه شود. همچنین به مقایسه ظروف سفالی سه مرکز عمده ی سفالگری دوره سلجوقی که شامل شهرهای کاشان، ری و نیشابور می باشد، پرداخته شده است. نتایج نشان میدهد نقوش بکار رفته در ظروف سفالی دوره سلجوقی در مراکز مختلف، با وجود ویژگیهای خاص دارای اشتراکاتی نیز

میباشد. همچنین این نقوش تنها دارای جنبه‌ی تزئینی نبوده بلکه دارای ریشه‌های تاریخی و ملهم از داستانهای ادبی و ادوار گذشته نیز میباشد و نقوش نوشتاری این دوره دارای هر دو جنبه تزئینی و مفهومی است. همچنین مشخص می‌شود که نقوش ظروف سفالی دوره سلجوقی دارای ویژگیهای زیبایی شناختی و بصری بوده و قابلیت تبدیل به نقوش گرافیکی و استفاده در هنرهای کاربردی امروز را دارد.

دانشگاه: دانشگاه الزهراء
رشته: ارتباط تصویری
مقطع: کارشناسی ارشد
سال: ۱۳۸۸

۳) عنوان: بررسی نقوش سفالین دوره سلجوقی

نام محقق: قویدل، اعظم

استاد راهنما: رهنورد، زهرا، محمصص، ایراندخت **استاد مشاور:** دادور، ابوالقاسم، رهنورد، زهرا

چکیده: این رساله به پژوهشی درباب نقوش سفالین دوره سلجوقی و بررسی نقاشیهای روی سفالینه‌های آن دوران میپردازد. این نقوش بیانگر باورها، اعتقادات و نحوه زندگی اجتماعی مردم آن دوران و به لحاظ زیبایی شناسی از شاهکارهای هنر نقاشی در دوران اسلامی است. در این پژوهش نقوش ظروف سفالین این دوره معرفی و مورد بررسی قرار گرفته است.

دانشگاه: دانشگاه الزهراء - دانشکده هنر
رشته: نقاشی
مقطع: کارشناسی ارشد
سال: ۱۳۸۱

۱-۸ روش گرد آوری اطلاعات

- مطالعات کتابخانه ای (بررسی منابع علمی شامل: کتاب‌ها، مقالات، مجله‌ها و نشریات)

- مطالعه آثار نقاشی و تصویر گری دوره سلجوقی در موزه ها و مکانهای تاریخی کشور و نیز بررسی نظر اساتید و صاحب نظران معاصر در خصوص موضوع تحقیق
- استفاده از منابع اینترنتی

۹-۱ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

با استفاده از ابزار سنجش تاریخی و توصیفی و کیفی

۱۰-۱ واژه‌های کلیدی

نگاره انسان و پرنده - روایت گری تصویری - هنر سلجوقی

فصل دوم

گذری بر دوران سلجوقی